

Overvejelser over en ligprædiken

Af Lars Cyril Nørgaard

I denne artikel analyseres Jesper Rasmussen Brochmands ligprædiken over Christian IV's kansler Christian Friis. Prædikenen knyttes til en række forskellige kontekster, hvori Brochmands portræt af den afdøde indskrives sig. Sammen virker disse kontekster styrende for ligprædikenens budskab. Inden for rammerne af dette begravelsesværk analyserer artiklen særligt et digt af Brochmand og et kobberstik, som muligvis har fungeret som frontispice til Brochmands trykte prædiken. Dette stik er i sig selv en ekfrase af et ældre portræt af kansleren. Det er ligeledes muligt, at Friis' gravmonument i Sorø er baseret på kobberstikkets repræsentation; mellem kobberstikket og monumentet eksisterer der unægtelig en forbindelse, men det er vanskeligt at afgøre det præcise forhold mellem de to repræsentationer. Artiklen fremfører ligeledes det argument, at ligprædikenens forskellige dele hænger nøje sammen. F.eks. knyttes den biografiske skildring af Friis til prædikens teologiske dele. Denne intertekstualitet er central for ligprædikens retoriske profil og dens udarbejdelse af et teologisk eksempel til efterlevelse.

Da Christian Friis til Kragerup i efteråret 1639 døde, havde han været syg i lidt under en måned.¹ Adskillige læger havde tilset Christian IV's 58-årige kansler, men ingen af dem havde haft held til at forbedre hans tilstand. I midten af september 1639 blev lægelige interventioner derfor afløst af sjælelig vejledning. Denne vejledning blev forestået af Sjællands biskop, Jesper Rasmussen Brochmand, og varede indtil 1. oktober, hvor kansleren døde på Københavns Slot.² Biskoppen forestod

1 Det følgende er en del af den forskning, jeg foretager på Centre for Privacy Studies, der ledes af professor Mette Birkedal Bruun og huses på Det Teologiske Fakultet ved Københavns Universitet (DNFR 138). Jeg takker Jill Bepler og Lee Palmer Wandel, som på forskelligvis har bidraget til udformning af mit argument. Ligeledes takkes Mette Birkedal Bruun, som læste en tidlig udgave af teksten. En stor tak også til ph.d.-studerende Søren Frank Jensen og de studerende på det kernefag, vi underviste sammen i efterårssemesteret 2020. Afslutningsvis rettes også en stor tak til de anonyme peer-reviewere, til Carsten Bach-Nielsen og særligt til Mattias Skat Sommer.

For biografisk information om Friis henvises til Ole Degn: *Christian 4.s kansler. Christen Friis til Kragerup (1581-1639) som menneske og politiker*, Viborg 1988.

2 Brochmand havde studeret på Herlufsholm, inden han rejste til Leiden og studerede videre. Han blev kaldt hjem i 1608 og overtog rektoratet på Herlufsholm. To år senere blev han professor ved universitetet og siden dekan for the filosofiske fakultet. I 1614 tog han aktivt del i opgøret med præsten Oluf Jensen Kock, mens han det følgende år var engageret i processen mod den fynske biskop, Hans Knudsen Vejle. Christian

også den efterfølgende begravelse, som fandt sted 23. oktober i Vor Frue Kirke, og han holdt her ligprædikenen, som siden blev trykt.³ Det er ikke fuldstændig klart, hvornår den trykte prædiken kunne købes, men dedikationen er dateret til december 1640.⁴

I denne artikel går jeg i detaljen med udvalgte dele af dette tryk, men mit fokus adskiller sig en smule fra gængse fortolkningsmåder. Dansksprogede ligprædikener fra det 17. århundrede er blevet anvendt

Friis tog også del i sidstnævnte proces, og det er muligvis i denne forbindelse, de to mænd første gang kom i direkte kontakt. Under alle omstændigheder blev Brochmand udpeget som lærer for prins Christian i 1617, og Christian Friis havde siden 1615 tjent som dennes hofmester. Det er overvejende sandsynligt, at den stærke alliance mellem Friis og Brochmand blev knyttet i denne periode. Da Friis udarbejdede en række forarbejder til nye universitetslove i 1619 og 1620, søgte han således også råd fra Brochmand, jf. H.F. Rørdam: »Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621-1660«, *Danske Magazin*, 5/1 (1887-1889), s. 37-45. Senere bidrog Brochmand også til den skolereform, kansleren lancerede i april 1631, jf. Degn 1988, s. 94f. Som teologisk professor kendetegnes Brochmands virke f.eks. ved den berømte debat med hans læremester, Holger Rosenkrantz, og en række internationalt anerkendte traktater mod katolske læresætninger. Ligeledes bør hans dogmatiske hovedværk *Universæ theologiae systema* (1633) nævnes; dette værk og ikke mindst dets forkortede udgave, *Epitome Systematis Theologici* (1649), blev anvendt som lærebog indtil midten af 18. århundrede. Brochmand forfattede også et hovedværk i dansksproget fromheds-teologi, *Sabbati Sanctificatio* (1635; 1638), som følger postillens form og udfolder »prædikener« til kirkeårets læsninger, selvom de trykte tekster tydeligt udpeger hjemmet og ikke kirkerummet som sit locus. I nærværende sammenhæng er det væsentligt at påpege, at vinterparten til *Sabbati Sanctificatio* er dedikeret til Christian Friis' hustru, Barbara Wittrop: Jesper Rasmussen Brochmand: *Sabbati Sanctificatio, det er, Gudelig Betenckning oc kort Forklaring offuer alle Evangelier oc Epistler, som paa Søndage oc alle hellige Dage, udi Guds Meenighed det gandske Aar igiennem pleyer at fremsettis oc forhandlis*, Melchior Martzan, København 1635. Wittrop havde været i huset hos Christian Friis af Borreby og Mette Hardenberg, inden hun i 1614 giftede sig med den fremtidige kansler. Brochmands hustru, Silke el. Cecilie Tønnesdatter Balckenburg, opvoksede i samme husstand, inden hun i 1611 blev gift med den fremtidige biskop over Sjælland. Den familiære forbindelse blev også bestyrket, da Friis' sønner blev opdraget i Brochmands husstand. Hvilke af Friis' sønner, der blev opdraget af Brochmand, forbliver uklart, men Christian Friis og Hans Friis synes begge at have opholdt sig i husstanden indtil begyndelsen af 1630'erne, hvor de begge blev indskrevet på Sorø.

3 Jesper Rasmussen Brochmand: *Hielp aff Himmelen, det er: Den CXXI. Davids Psalme/ andragen/ der Christian Frijs til Kragerup/ Kongel. Maj. Cancellers/ Danmarcks Rigis Raad/ Befalnings=Mand offver S. Knuds Kloster udi Fyen/ oc Munckeliff=Kloster udi Norge/ hans Lijgs Begængelse/ med Adelige Ceremonier bleff udi vor Frue Kircke i Kiøbenhaffn huldet/ udi hans Kongl. Maj. Egen Nærværelse/ oc Danmarckis Riges Raads/ oc fornemme Adels offver=værelse/ saa oc Geistliges oc Verdsliges Folckrige*, København 1640.

4 Se Brochmands »Dedicatio«, i Brochmand 1640, uden paginering (s. 1-6.)

som kilder til biografisk information, mens de fleste moderne forskere analyserer prædikenerne på mentalitets- og socialhistorisk niveau.⁵ De søger f.eks. at redegøre for vekslende opfattelser af døden og disse opfattelsers kulturhistoriske betydningsdimension.⁶ I dette perspektiv træder prædikenen tekniske analyseapparat i baggrunden, og det forbliver således underbelyst, hvordan en given prædiken retorisk indplacerer

-
- 5 Ældre forskningsresultater foreligger i *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede. Samtidige Levnetsbeskrivelser uddragne af trykte og utrykte Ligprædikener*, red. C.F. Bricka og S.M. Gjellerup, 2 bind, København 1874/75-1913; *Dansk Biografisk Leksikon tillige omfattende Norge for Tidrummet 1537-1814*, red. C.F. Bricka, 19 bind, København 1887-1905; C. Bruun: »Personalhistorie«, i *Bibliotheca Danica, Systematisk Fortegnelse over den danske Literatur fra 1482-1830, efter Samlingerne i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, Med Supplémenter fra Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og Karen Brahes Bibliothek i Odense*, bind 3, København 1896. Se for nyere forskningsresultater f.eks. Eivor Andersen Oftestad: »'Let's Kick the Devil in his Nose.' The introduction of a Lutheran Art of Dying in 16th-century Denmark-Norway«, i *Preparing for Death, Remembering the Dead*, red. Tarald Rasmussen og Jon Øygaarden Flæten, Göttingen 2015, s. 281-312; Eivor Andersen Oftestad: »'The Sisters of Rachel': Interpreting Dying in Childbed in Early Modern Denmark-Norway«, *Sixteenth Century Journal* 46/4 (2015), s. 957-981; Arne Bugge Amundsen: »Funeral Sermons and Lutheran Social Practices. An Example from 16th-century Denmark-Norway«, i Rasmussen og Flæten 2015, s. 223-240; Birgitte Bøggild Johannsen: »*Ars moriendi* more regio: Royal Death in Sixteenth Century Denmark«, *Journal of Early Modern Christianity* 1/1 (2014), s. 51-90; Elisabeth Holst: »Kvindedyd og kvindedød i danske ligprædikener, 1570-1700«, i *Svøbt i mår. Dansk folkevisekultur 1500-1700*, bind 1, red. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus, København 1999, s. 281-235; Thorkil Damsgaard Olsen: »Adelig selvforståelse: Standsideologien i Niels Hemmingsens ligprædikener over danske adelsfolk«, i *Svøbt i mår*, bind 4, København 2002, s. 115-131.
- 6 Denne tilgang til de dansksprogede prædikener må ses i forlængelse af udforskningen af tysksprogede ligprædikener, se f.eks. *Studien zur deutschsprachigen Leichenpredigt der frühen Neuzeit*, red. Rudolf Lenz, Marburg 1981; Rudolf Lenz: *De mortuis nil nisi bene? Leichenpredigten als multidisziplinäre Quelle*, Sigmaringen 1990; *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, 4. udg., red. Rudolf Lenz, Stuttgart 2004; Cornelia Niekus Moore: *Patterned Lives. The Lutheran Funeral Biography in Early Modern Germany*, Wiesbaden 2006; Jill Bepler: »Ansichten eines Staatsbegräbnisses. Funeralwerke und Diarien als Quelle zeremonieller Praxis«, i *Zeremoniell als höfische Ästhetik*, red. J.J. Berns og T. Rahn, Tübingen 1995, s. 183-197; Jill Bepler: »German funeral books and the festival description: a parallel development?«, i *The German Book in Britain*, red. J. Flood og W. Kelly, London 1995, s. 145-160. Som anført af Jill Bepler udviklede den tyske forskningstradition sig i kølvandet på Philippe Ariès og hans *L'homme devant de la mort*, som blev oversat fra fransk til tysk i 1977, jf. Jill Bepler: »From Public Event to Publishing Event: Court Funerals and the Print Medium in Early Modern Germany«, i *Enduring Loss in Early Modern Germany: Cross Disciplinary Perspectives*, red. Lynne Tatlock, Leiden 2010, s. 39-47 (39).

døden i en teologisk fortolkningsramme. Dødens retorisk-teologiske profil fortøner sig, idet prædikenerne bliver kilde til noget andet end deres eget konstruktionsniveau. Det er imidlertid dette niveau, der i det følgende skal redegøres for. Vi savner forsat et systematisk studie, der dækker et substantielt antal ligprædikener og beskriver deres vekslende brug af f.eks. bibelske figurer og fortællinger.⁷ Dette studie ville muliggøre en sammenligning mellem individuelle prædikener og deres retoriske strategier. Inden for rammerne af en artikel kan dette naturligvis ikke forsøges.⁸ Jeg afgrænser derfor mit fokus til Brochmands trykte prædiken, men denne afgrænsning skal vise sig vanskelig at opretholde. Prædikenen peger ud over sig selv på adskillige måder, og jeg forstår disse henvisninger som en del af dens retoriske virkemidler.

Teksten

Brochmands prædiken er overleveret i adskillige eksemplarer. Flere findes i det Kongelige Bibliotek, ligesom prædikenen er bevaret i Karen Brahes Bibliotek. I det følgende anvender jeg imidlertid det eksemplar, som indgår i samlingen på Det Teologiske Fakultet ved Københavns Universitet. Dette tryk er udstyret med et kobberstik, som synes at fungere som en frontispice. Selve bogen er i kvartformat med et titelblad, og prædikenen strækker sig over 164 paginerede sider, som indledes af en ikke-pagineret dedikation til Friis' enke. Ser vi på et bredt udsnit af Brochmands trykte ligprædikener, er antallet af sider relativt højt.⁹

Prædikenen begynder på en side, hvor titelbladets information gentages i kortform, hvorefter prædikenen bibeltekt, Sl 121,1-8, anføres med store typer.¹⁰ Herefter følger det første afsnit, som bærer titlen

7 Det skal bemærkes, at Oftestad arbejder på tværs af adskillige trykte ligprædikener, der udtrykker forestillinger om barnedød. Se Oftestad 2015b, s. 960 (note 19).

8 Det forbliver en substantiel udfordring at dokumentere det faktiske antal af individuelle tryk. Den seneste optælling stammer fra Sabine Kirchmeier-Andersen: *Dødsopfattelsen i danske ligprædikener 1565-1800*, upubliceret specialeafhandling, Københavns Universitet 1987. Det samlede antal af 557 tryk, der her identificeres, gentages ofte i forskningen, men antallet bygger imidlertid ikke på alle kendte samlinger, hvor ligprædikener er bevarede. F.eks. synes samlingen ved Det Teologiske Fakultet ikke medregnet, idet denne endnu ikke var registreret i Det Kongelige Bibliotek.

9 Dette er anslået på baggrund af Brochmands trykte ligprædikener. En egentlig vurdering af, hvorvidt en given ligprædiken er lang eller kort – om den udvider sin sprogbrug eller om denne komprimeres – kræver en nøjere beskrivelse af kildematerialet i sin helhed (jf. min note 8).

10 Brochmand 1640, s. 1-4. Brugen af forskellig typografi og marginalia har en afgørende funktion i den trykte ligprædiken. Dette udgør én af de måder, hvorpå den trykte tekst interagerer med og løbende orienterer sin læser. Dette vigtige emne be-

»Indgang & Fortale« og forløber over 27 sider.¹¹ På den ene side må vi anskue sidstnævnte afsnit i forlængelse af titelbladet, dedikationen og bibelteksten; disse elementer markerer indgangen til selve prædikenen og befinder sig på tærsklen mellem tekstens indre og dens ydre.¹² På den anden side hører fortalen naturligt til resten af prædikenen, idet den fremskriver et teologisk begrebsapparat, som styrer den efterfølgende fremstilling. Denne indledende funktion er ikke særlig for Brochmands prædiken, men udgør en genrekonvention, der genfindes i et stort antal samtidige ligprædikener.

Det efterfølgende afsnit i prædikenen, »Den Første Part«, omhandler afdødes »Liffs oc Lefnets« og hans »saligste Affskeed fra denne Verden«. Denne biografiske del har i den nyere såvel som i den ældre forskning spillet en altoverskyggende hovedrolle. I Brochmands prædiken over Friis fylder dette biografiske afsnit lidt mindre end 40 sider.¹³ Herefter følger »Den Anden Part«, som omhandler »hvor udi en sand Gudfrygtighed monne bestaa: Oc hvade gode oc gafn dend med sig monne føre«. ¹⁴ Denne teologiske tematik udvikles over 93 sider.¹⁵ Et første spørgsmål angår sammenhængen mellem »Indgang & Fortale«, »Den Første Part« og »Den Anden Part«. Kan disse selvstændige dele siges at udgøre en retorisk helhed?¹⁶

Struktur

Brochmands fortale behandler gudfrygtigheden ud fra 1 Tim 4,8, der hyppigt fandt anvendelse i ligprædikener over gejstlige.¹⁷ Vi skal ne-

handles ikke yderligere i denne artikel, men se hertil Lee Palmer Wandel: *Reading Catechisms, Teaching Religion*, Leiden 2016.

11 Brochmand 1640, s. 4-31.

12 Med Gérard Genettes terminologi kan titelbladet, dedikationen, det forkortede titelblad og bibelteksten benævnes som paratekster, der befinder sig omkring den trykte tekst og dermed virker styrende på, hvordan denne fortolkes som et samlet værk, se f.eks. Gérard Genette: *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris 1982. Kobberstikket af Friis, som findes i et bevaret eksemplar, befinder sig i samme grænseland mellem tekstens indre og ydre.

13 Brochmand 1640, s. 32-70.

14 Brochmand 1640, s. 71.

15 Brochmand 1640, s. 71-164.

16 Moore skelner korrekt mellem »funeral biography« og »funeral sermon«, hvor førstnævnte svarer til Brochmands »Første Part«, mens sidstnævnte refererer til en eksegetisk eksposition à la Brochmands »Anden Part«, se Moore 2006, s. 12-23. Moores banebrydende bidrag til forskningen fokuserer på de biografiske skildringer, og hun synes ikke videre interesseret i, hvordan disse skildringer hænger sammen (eller ikke hænger sammen) med den eksegetiske fremstilling.

17 Jeg takker Mattias Skat Sommer for at gøre mig opmærksom på dette.

denfor vende tilbage til denne begrebsudvikling, men fortalen afsluttes med følgende observation: »En sand Gudfrygtighed kand icke uden største Besverlighed erlangis«. ¹⁸ Dette understøttes yderligere med henvisning til Luk 14,26-33, som citeres in extenso og efterfølges af denne kommentar:

Acter her/ hvorledis Jesus hand biuder oc befaler/ at hver skal hos sig selfff offverveje/ hvad Besværlighed det monne være at legge sig effter en sand Gudfrygtighed. Hvo der icke kand hade sig selfff: hvo icke vil forsage alt det hand haffver: hand er ubequem til at regnis iblant de Gudfryctiges Tal. ¹⁹

Denne formaning angår dels den bibelske tekst, som står på siden, dels hvad Brochmand har sagt på de forudgående sider om gudfrygtigheden. På dette afgørende sted i argumentationen gentager fortalen sit bibelske udgangspunkt, nemlig 1 Tim 4,8, som i prædikenen peger på, at »Gudfrygtighed er nyttelig til alle Ting/ oc hafver forjættelse baade paa det nærværende oc det tilkommende Liff«. ²⁰ Skriftstedet forklarer, hvad der skal bevæge læseren til at antage en sand, men altså vanskelig gudfrygtighed: Frygten for guddommelig straf afstedkommer en tilstand, som rummer forjættelser om både det nuværende og det kommende liv. Disse forjættelser anskueliggøres først med henvisning til »de troendes fader, Abraham.« ²¹ Hans eksempel behandles yderligere med henvisning til en række skriftsteder (1 Mos 12,16, 1 Mos 13,2-3; 6 og 1 Mos 14,14-15), som anføres i marginen og alle angår forjættelser om dette liv. Dertil kommer nu løfterne, der angår det næste liv, og som knyttes til Abrahams død (1 Mos 25,7-8), hvor Gud siges at have ført »Abrahams Siæl ind i dend Ære/ som vaar saa stor/ at intet Øje haffver saadan Ære nogen Tijd seet/ intet Øre dend haffver hørt/ intet Hierte dend kand fatte eller forstå«. ²² Fortalen omhandler således, hvad gudfrygtigheden er, men udtrykker også, hvorfor en sådan frygttilstand er ønskværdig: Den afstedkommer guddommelige velsignelser i dette liv og i det næste.

¹⁸ Brochmand 1640, s. 20-22.

¹⁹ Brochmand 1640, s. 21-22.

²⁰ Brochmand 1640, s. 22.

²¹ Brochmand 1640, s. 22-23.

²² Brochmand 1640, s. 24, jf. 1 Kor 9. På de følgende sider gives en lignende beskrivelse af Job (jf. Job 1,8; 10; 16; 18-19, Job 2,7; 9, Job 24,11) og David (jf. 2 Sam 12,7, 2 Sam 19,14-15 og Sl 116:7-9).

Denne teologiske problemstilling overfører fortalen nu til prædikens bibelske fokus, Sl 121,1-8. Salmens første og andet vers omhandler, »hvad det er at frygte Gud«, mens de resterende seks vers udfolder, »hvad gode og gavn« der følger af en sådan frygt.²³ Denne opdeling mellem Sl 121,1-2 og Sl 121,3-8 udfoldes i prædikens »Anden Part«, som først behandler Sl 121,1-2, hvor begrebet gudfrygtighed videreudvikles, hvorefter Sl 121,3-8 fortolkes med henblik på at vise, hvad gudfrygtigheden bringer med sig i dette og i det næste liv.²⁴ Brochmands »Indgang & Fortale« hænger således nøje sammen med »Den Anden Part«, idet sidstnævnte viderefører den teologiske begrebsverden, som førstnævnte udstikker koordinaterne til. Det er ikke umiddelbart indlysende, hvordan disse teologiske afsnit hænger sammen med »Den Første Part«, hvor Friis' liv og hans afsked fra denne verden genfortælles.²⁵ Dog beretter Brochmand, at kongens kansler »trøstede sig meget med den hundrede en og tiuffvende Davids Psalme«, og biskoppen bemærker videre, at hans enke derfor ønskede, at denne bibeltekst »maatte udi hans Lijgs Begiengelse fremsættis oc forhandlis«. ²⁶ Således knyttes den teologiske ramme til den biografiske fortælling; dens abstrakte arbejde med bibelteksten indlejres i en konkret situation.

23 Se Brochmand 1640, s. 28-30.

24 Brochmand 1640, s. 71-102; s. 102-164.

25 Ligprædikener før 1560 indeholder kortfattede levnedsbeskrivelser, der ikke skelnes fra selve prædikenen, men optræder inden for dens rammer. I en dansk kontekst kan videreudvikling af denne beskrivelse meget vel være ansporet af Christian III's død (1559), som foranledigede en tale af Niels Hemmingsen, en sygdomsbeskrivelse af den kongelige livlæge Jacob Bording samt en oratio af Hans Thomissøn, Ribe Latinskoles rektor. Disse i samtiden upublicerede taler rummer en stor mængde af personlig information om kongen, og Troels-Lund hævdede derfor, at den senere ligprædiken med levnedsforsløb og fokus på fromhed i dødsøjeblikket var en adelig appropriation af denne kongelige begravelse, se Troels Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede*, 4. udg., bind 12, København 1914-1915, s. 242. Imidlertid har Martin Schwarz Lausten påpeget, hvordan Peder Palladius allerede anvendte det biografiske led i begyndelsen af 1550'erne, jf. Martin Schwarz Lausten, *Skrifter af Peder Palladius*, København 1968, s. 177-178. Som beskrevet af Moore udvikler den lutherske ligprædiken sig på baggrund af Luthers og Melanchthons taler i forbindelse med Frederik den Vises død i 1525. Hun beskriver således en udvikling, hvor Melanchthons latinske oratio over kurfyrsten bliver indoptaget i den egentlige prædiken og dens bibeludlægning; Luthers egen død i 1546 udgør et andet, afgørende forviklingspunkt for de forskellige talehandlinger.

26 Brochmand 1640, s. 62.

Kontekster

Brochmands trykte ligprædiken henviser adskillige steder til Friis' begravelse som en offentlig begivenhed. Prædikenen informerer os således om, at kongen, rigets råd, adelen og en stor forsamling af gejstlige og almindelige borgere befandt sig i kirkerummet. Denne begivenhed kunne vi nok nogenlunde rekonstruere på baggrund af andre kilder, men den trykte prædiken forbliver et redigeret narrativ, der sigter til et langt større publikum. Den basale forskydning fra en mundtlig begivenhed til en skriftlig fremstilling rejser spørgsmålet om, hvorfor ligprædikener overhovedet blev trykt. Det må bemærkes, at antallet af afholdte prædikener overstiger de trykte. Trykningens omkostninger skulle den efterladtes familiemedlemmer bære, og de bevarede prædikener indskrives sig således i familiens identitetskonstruktion. Disse trykte »monumenter« over afdøde familiemedlemmer cirkulerede i et kredsløb af læsere, der tilhørte afdødes familie og dens adelige netværk.²⁷

Man kunne her tilføje om tilfældet Friis, at Brochmands prædiken over ham italesætter kansleren som en politisk skikkelse: Hans minde angår Friis-slægten, men dette iscenesættes også med henblik på den nationale scene, og i denne forbindelse identificeres Friis metaforisk som en samfundets støtte:

Saa hafver da icke alleniste I/ oc eders Adelige børn/ oc Velb:
Blodsforvante/ Aarsage at sucke oc sørge ved denne S. Herris
dødelig Affgang: Men endocsaa vi alle/ Geistlige oc Verdslige/
som lefve i dette Land/ bør med all gudelig betænckende at tage
til Hierte/ hvilcken en fornemme Pille oc Støtte vores Fæderneland
er frataget/ ved den S. Her. Cancelers Affsked fra denne Verden.²⁸

27 Charlotte Appel: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, København 2001, s. 591-652. Til den strategiske brug af sådanne tryk som gaver, se Jill Bepler: »Women's Books and Dynastic Networks in Early Modern Germany. Female Practices of Collecting and Bequeathing« i, *Der Hof. Ort kulturellen Handelns von Frauen in der Frühen Neuzeit*, red. S. Rode-Breymann and A. Tumat, Köln 2013, s. 295-313. Denne brugsfunktion har ofte efterladt sig materielle spor. Nogle ligprædikener bærer således signaturen fra senere ejere fra afdødes slægt, jf. Mattias Skat Sommer: *Envisioning the Christian Society: Niels Hemmingsen (1513 – 1600) and the Ordering of Sixteenth-Century Denmark*, Tübingen 2020, s. 117. En egentlig undersøgelse af disse materielle spor og den praksis, de henviser til, findes endnu ikke. En sådan undersøgelse måtte også tage højde for, at prædikenerne indgik i private bogsamlinger som f.eks. Karen Brahes samling, hvor de udtrykker et samlet hukommelsesbillede.

28 Brochmands »Dedicatio«: Brochmand 1640, uden paginering (s. 3-4) og f.eks. s. 69.

Til denne flerhed af kontekster – familien og nationen – må vi tilføje en helt anden ceremoni, der fandt sted ved universitetet, og hvor den teologiske førsteproffesor Hans Hansen Resen holdt en mindetale. Denne tale blev også trykt i 1640, og forordet er forfattet af Claus Plum, universitetets rektor.²⁹ Plums fortale dateres til 22. november 1639, og Resen nævner i sin tale, at rektoren sammen med Friis' familie deltog ved selve ceremonien, som fandt sted den 24. oktober samme år. Brochmands tilstedeværelse anføres også i løbet af Resens tale, ligesom hans navn står at læse på titelbladet. Resens trykte tale efterfølges af en række sørgedigte.³⁰ Forfatterne til disse er Peder Galt, Jacob Fabricius, Ole Worm, Niels Paulsen Schandorph, Laurids Mortensen Scavenius, Jacob Fincke, Stephen Hansen Stephanius, Thomas Bang, Hans Jensen Svaning samt endelig Jørgen From.³¹ Samlet kan vi

29 Hans Hansen Resen: *Orationis Funerbris De Magnifico, Perillustri & inconparabili Heroe Dn Christiano Frisio*, København 1640. Et program dateret til 21 oktober 1639 annoncerer begivenheden. Med udgangspunkt i Moore har vi sondret mellem det paratekstuelle apparat, den eksegetiske eksposition og den biografiske del. Disse elementer udgør den trykte ligprædiken. Dertil kommer Moores betegnelse »Funeral Work«, som er mere generel og sigter til alle de sociale handlinger, hvormed den afdøde mindes. Ligprædikenen er således en del af begravelsesværket, men dette værk peger på en bredere vifte af måder, hvorpå kulturel hukommelse materialiserer sig på, se Moore, *Patterned Lives*, s. 19.

30 I nogle tilfælde kan sådanne sørgedigte også anbringes efter den trykte ligprædiken, se f.eks. Jesper Rasmussen Brochmand: *Guds Børns aandelige Kamp om dend ævige Æris Krune udi Himmerig, andragen aff S. Pofvels Andet Sendisbreffs til Timotheum Fierde Capitel v. 7. 8. der Ærlig oc Velbyrdig Mand Her Just Høg til Giordsløff/ Ridder / Danmarckis Rigis Raad oc Cansler/ oc K.M. Befalningsmand paa Callo=Slot/ hans Adelige Lijgs Begængelse bleff udi vor Frue Kircke i Kiøbenhafn med Christelige ceremonier huldet/ udi hans Kongl. M. naadigste Nærværelse/ oc udi Danmarckis Rigis Raads/ oc udi fornemme Adels/ saa oc udi Geistliges oc Verdstliges/ anseentlige forsamling*, Melchior Martzan, København 1647.

31 Galt havde studeret i Tyskland, inden han i 1604 blev sekretær i kancelliet, hvorefter han rejste og studerede i Frankrig. Efter deltagelse i Kalmarkrigen modtog han forskellige udmærkelser og blev i 1621 udnævnt til dansk udsending til Stockholm, hvorfor han var i tæt kommunikation med kansler Friis, se *Peder Galts Depescher 1622-1624*, red. Nils Ahnlund, Stockholm 1920.

Fabricius var kongens livlæge, og det nævnes i Brochmands ligprædiken, at han tilså Friis på dødslejet, jf. Brochmand: *Hielp aff Himmelen*, s. 45. Hans sørgedigt bygger således på en særlig indsigt i Friis' død.

Fra 1613 var Worm professor ved Københavns Universitet; fra 1624 og til sin død 30 år senere besad han et professorat i medicin. Hans mangeårige venskab med kansler Friis knyttede sig til deres fælles interesse for arkæologi og for runeindskrifter. Worm dedikerede således adskillige værker til Friis, f.eks. *Runir seu Danica literatura antiquissima*, København 1636. Ligeledes nævnes Friis' bidrag til Worms udforskning af den danske fortid i *Monumenta danica libri sex*, København 1643. Henvisninger

sige, at størstedelen af sørgedigtenes forfattere havde en personlig relation til Friis; Brochmand forfattede således også et sørgedigt, der står at læse efter Resens tale. Mange af forfatterne var tilknyttet universi-

til Friis' bidrag anføres også i den senere *Museum Wormianum seu Historia Rerum Rariorum*, Leiden 1655. Se vedr. det videnskabelige venskab mellem Friis og Worm Degn 1988, s. 107-113. I sit sørgedigt integrerer Worm et antal runer, som dermed henviser til dette særlige interessefælleskab.

I 1635 blev Schandorph udnævnt som præst ved Vor Frue Kirke i København og fire år senere som professor i teologi. Inden dette havde Friis i 1625 støttet hans kandidatur som rektor for Viborg Skole, men grundet modstand fra biskoppen blev denne stilling ombyttet til rektoratet for Herlufsholm, jf. Degn 1988, s. 97.

Scavenius blev i 1627 kaldet som præst til Nikolaj Kirke i København, og i 1639 blev han også teologisk professor. Jeg finder umiddelbart ingen nærmere relation mellem Scavenius og Friis.

I 1623 blev Fincke professor i fysik, og det var Friis, der som kansler for Universitetet havde udnævnt ham til dette professorat, jf. Degn 1988, s. 69. Ligesom med Scavenius synes ingen nærmere relation mellem Friis og Jacob Fincke at have eksisteret, omend kansleren tilsyneladende korresponderede med Finckes far, Thomas Fincke, som var professor og dekan for det medicinske fakultet, ligesom han fem gange fungerede som universitetets rektor.

Stephanus var professor i historie ved Sorø Akademi. Han havde et tæt forhold til Ole Worm og til Johann Isaksen Pontanus, som var kongelig historiograf og anbefalede Friis at ansætte Stephanus i Sorø. Hans far, Hans Stephansen, havde dog også været rektor for den kongelige skole, før den blev omdannet til adeligt akademi. Se vedr. Friis' forhold til Pontanus og hans promovering af den royale historieskrivning Karen Skovgaard-Petersen: »... By the direction of the most noble and distinguished Christen Friis: The influence of Chancellor Christen Friis (1581-1639) on the Histories of Denmark by Johannes Pontanus (1571-1639) and Johannes Meursius (1579-1639)«, *Daphnis* 32/1 (2003), s. 199-229 samt Degn 1988, s. 115-121.

Bangs digt *Triumphatus Frisianus* henvender sig både til Friis, til hans enke, børn og til hans familie. Bang var i 1640 professor i hebraisk og tæt knyttet til Brochmand, som havde været hans privatpræceptor. Han havde tjent i Brochmands hus, hvor han bl.a. underviste Friis' søn, Christian, i hebraisk. Se vedr. dette H.F. Rørdam: »Professor Dr. Thomas Bangs Levned«, *Kirkehistoriske Samlinger* III/5 (1884-1886), s. 196-197.

I 1630 havde Friis udpeget Svaning som rektor for Sorø Akademi, mens han allerede i 1625 lod ham avancere til en stilling som gubernator for Viborg Skole. De to mænd havde ligeledes en betydelig brevkorrespondance, jf. Degn 1988, s. 97.

Froms digt henvender sig til Resen og priser således selve talen ved universitetet. Da denne blev udgivet i 1640, var From ikke formelt tilknyttet Københavns Universitet; han arbejdede dog tæt sammen med Christian Sørensen Lomborg og efterfulgte ham som professor i astronomi, jf. Helge Kragh: »Georgius Frommii (1605-1651) and Danish astronomy in the post-Tychonian era«, *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 3/1 (2015), s. 43-66. Efter et længere udlandsophold, som varede fra 1630 til 1635, tjente From som professor ved Sorø Akademi, mens han frem mod 1642 spillede en central rolle i opførelsen af observatoriet i Rundetårn. Det må her nævnes, at Lomborg i fortalen til sin *Astronomia Danica* priser Friis og hans støtte til det ambitiøse projekt, jf. Christian Sørensen Lomborg: *Astronomia Danica*, Amsterdam 1622.

tetet, og dermed kan deres mindeord desuden ses i lyset af, at kongens kansler var patron for samme institution. Vi kan således bemærke, at Resen *qua* sit teologiske professorat naturligt forestod lovprisningen af kansleren. Ligeledes gælder det, at Christian Friis spillede en central rolle ved oprettelsen af det kongelige akademi i Sorø. Stephanius og Svaning mindes med deres digte således en nær allieret, men altså også en politisk skikkelse fra kredsen omkring ridderakademiet.

Udgivelsen af såvel Resens tale som Brochmands prædiken kommunikerer mindet om Friis til en bredere offentlighed, der ikke nødvendigvis havde været fysisk til stede hverken på universitetet eller i kirken. Resens latinske tale kunne endda finde læsere uden for nationens grænser. Skal vi begribe det begravelsesværk, Friis' død afstedkom, kan vi altså ikke begrænse os til Brochmands prædiken. Dette tryk er en del af en overordnet diskurs, hvori den afdøde repræsenteres på forskellige måder.³² Begravelsen udgør med andre ord en udstrakt begivenhed, der kan forløbe i adskillige medier, hvilket muliggør en slags intertekstualitet mellem de forskellige dele af den overordnede erindringskonstruktion.

De samme ligprædikener blev dog også læst i den bredere offentlighed, hvor disse tryk vel blev anskuet som en slags fromhedslitteratur. Denne genre blomstrede fra slutningen af det 16. og gennem det 17. århundrede, og på grund af det relativt store antal bevarede tryk må vi antage, at de havde læsere og således var en god forretning.³³

Gudfrygtigheden

Lad os nu vende tilbage til selve prædikenen, der begynder med at citere Sl 121,1-8. Dette er den bibeltekst, den trykte prædiken ifølge sit titelblad behandler. Indledningsvis er det dog 1 Tim 4,8, der fortolkes,

32 Ud over de digte, som findes i Resens trykte tale, kan også nævnes Johannes Meier: *In Funere Christiani Frisii, Domini de Kragerup, Equitis Aurati ... lachrimæ et planctus veri doloris*, København 1639. Ligeledes blev en række sange udgivet til Friis' minde, f.eks. Oluf Rasmussen Barløse: *Sørgelig Klage offver Den Erlige/ Velb. oc Streng Ridder H. Christen Friis til Kragerup/ oc Kong: May: Canseler/ Danmarckis Rigis Raad*, København 1639.

33 Ifølge Grete Jakobsen var 1640 et rekordår for antallet af udgivne ligprædikener, idet 81 tryk er bevaret fra dette år, jf. Grete Jakobsen: »Danske ligprædikener 1565-1610. Køn, stand og embede i en litterær genre«, *Historisk Tidsskrift* 115 (2015), s. 5. Jeg takker den anonyme peer-reviewer for denne henvisning (det må dog anføres, at Jakobsen anvender Kirchmeier-Andersens tal, hvilket medfører, at 14,5 % af alle ligprædikener trykt fra 1565 til 1800 skulle være blevet udgivet på ét år. Dette kan naturligvis ikke udelukkes, men det er også muligt, at langt flere ligprædikener blev trykt i nævnte periode).

og fortalen opregner samlet set fire tegn på sand gudfrygtighed. Disse tegn er: (1) ikke at frygte andre end Gud, (2) intet at have så kært som Gud, (3) at elske og fremme sin fjende, men også (4) at stå fast på Guds bud, selvom hele verden er imod det.³⁴ Hvert tegn anføres i selve fortalens fremstilling og gentages i marginen, hvorefter de underbygges med bevis fra Skriften. Teologihistorisk kan Brochmands beskrivelse af gudfrygtigheden placeres i forlængelse af en lang begrebsudvikling, som går tilbage til Augustin, Peter Lombarden og Thomas Aquinas.³⁵ Dette teologiske refleksionsniveau udfoldes også inden for rammerne af Brochmands systematiske forfatterskab og hans polemiske virksomhed.³⁶ Dertil må gudfrygtigheden også anskues i forlængelse af den andagtslitteratur, der ifølge J. Oskar Andersen voksede frem efter 1539, og som skulle sikre, at den rette lære blev omsat til praksis. Denne litteratur tjente med Andersens formulering til »at evangelisere Privatlivet«, og fortalens fire tegn understøtter således en bodfærdig selvundersøgelse, hvormed læseren kan vurdere sig selv og sine gerninger.³⁷ Man kan her rejse spørgsmålet, hvor dette fromhedsideal skulle omsættes til virkelighed. Vi finder idealet udfoldet i forhold til præstestanden, hvis frygt for Gud netop skal vise sig i det private og det offentlige liv allerede hos Niels Hemmingsen i dennes *Pastor* (1562).³⁸ Brochmand gentager pointen i sin *Universæ theologiae systema*, idet han behandler den livsførelse, som det hellige ords præster er forpligtet på.³⁹ Denne

34 Brochmand 1640, s. 5-8, 8-11, 11-15 og 15-20.

35 Se f.eks. Robert Miner: »Thomas Aquinas' Hopeful Transformation of Peter Lombard's Four Fears«, *Speculum* 92/4 (2017), s. 963-975. Vedr. Luthers fortolkning af denne tradition og specifikt hans forståelse af gudfrygtigheden i mødet med døden, se Thorsten Dietz: *Der Begriff der Furcht bei Luther*, Tübingen 2009, s. 289-326.

36 Således kan Brochmands debat med Rosenkrantz ikke begrænses til sakramentsdisputatserne fra 1619 og 1620, men omfatter også spørgsmålet om de fromme gerningernes status, se Jens Glebe-Møller, *Doctrina Secundum Pietatem. Holger Rosenkrantz den Lærdes teologi*, København 1966, s. 144-151. Forholdet mellem Brochmands dogmatiske system og hans fromhedsteologi er emnet for Jonas Kjølner-Rasmussens igangværende ph.d.-projekt på Københavns Universitets Teologiske Fakultet.

37 J. Oskar Andersen: »Dansk Syn paa Fromhed og »Gudfrygtigheds Øvelse« i ældre luthersk Tid. En kirkehistorisk Indledning til Kingos Siunge-Koor«, i Thomas Kingo: *Aandelige Siunge-Koor*, udg. A.E. Sibbersen, København 1931, XXII-XXXV. Et vigtigt medium for denne udvikling var de »private« eller »personlige« bønnebøger, som adlen udformede, jf. Marie Møller Christensen: *Adelskvinders bønnebøger som andagtskultur og bogmedium. Fra reformationstiden til midten af 1600-tallet*, upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 2021.

38 Se M.S. Sommer 2020, s. 138.

39 Jesper Rasmussen Brochmand, *Systematis Universæ Theologiae*, Melchior Martzan, København 1638 [1633], bind 2, s. 892-895.

diskussion inddeles i tre spørgsmål: »Qualis esse debeat Pastoris vita privata & solitaria: qualem deceat esse domus & familiae Pastoritae administrationem: qualem conveniat esse Pastoris conversationem Politicam & Externam« (hvorledes bør præstens private og tilbagetrukne liv være? hvad hører til styringen af præstens hjem og familie? hvad er passende for præstens politiske og offentlige opførsel?).⁴⁰ Hjemmet indplaceres mellem samfundets sfære og kirkens sfære, hvortil præsten hører, og derfor stilles der særlige krav til hans privatliv. I forhold til familien foreskrives nu forskellige øvelser i fromhed, og præstens hjem sammenlignes med et fromhedens »officina« (værksted).⁴¹ Familien spiller også en afgørende rolle i beskrivelsen af Friis' død, idet kansleren »beskicker sit Huus«: Brochmand genfortæller i denne forbindelse hans afskedstale til enken, ligesom printet gengiver Friis' formaning til deres børn, som knæler ved sygesengen.⁴²

Som anført ovenfor peger fortalens begrebsudvikling også frem mod udlægningen af Sl 121,1-2, som udfoldes i prædikenens »Anden Part«. Her knyttes gudfrygtigheden først til synssansen, og dette blik på virkeligheden – modsat menneskelige frygtsformer – implicerer, at individet ikke som den ugudelige ser til sig selv, lytter til andre menneskers råd, følger djævelen og iværksætter onde gerninger.⁴³ Det gudfrygtige individ retter derimod øjnene mod Herren, sagt med Sl 121,1: »Jeg løfter mine øjne mod bjergene«. Disse bjerge læser Brochmand i udgangspunktet sammen med Sl 3,5, hvor David råber til Herren og bønføres fra Guds hellige bjerg. Ligeledes inddrages Sl 15,2-4, Sl 87,1-3 og Sl 2,6, hvormed gudfrygtighed defineres som en indre tilstand, hvor individet hverken søger råd eller hjælp hos noget menneske, men derimod har sit blik rettet mod Guds bolig.⁴⁴

Denne entydige kontemplation over det guddommelige kvalificeres, idet Brochmand allegorisk identificerer bjergene med »Guds hus og Herrens Meenighed«, ⁴⁵ hvilket begrundes først med henvisning til

40 Brochmand 1638, s. 893.

41 Brochmand 1638, s. 894.

42 Se Brochmand 1640, s. 52-54. En afgørende del af denne beskikkelse af husstanden er et brev til kongen, som den døende forfatter på sit dødsleje. Denne skrivelse udgør en bøn om, at familien må blive sørget for, efter Friis' død, og Brochmands prædiken gentager således den bøn og tilføjer, hvordan kongen lovede Friis at imødekomme hans sidste ønske: Vi kunne sige, at ligprædiken publicerer dette løfte og dermed offentligt priser kongen for at ville tage sig af de efterladte, men jo dermed også forpligter ham på denne opgave, se Brochmand 1640, s. 55.

43 Brochmand 1640, s. 71-75.

44 Brochmand 1640, s. 78.

45 Brochmand 1640, s. 80.

2 Krøn 20,6-13, som omhandler Joshafats konfrontation med moabitterne og ammonitterne. Kongen er først skræmt, men vender sig mod Herren og udråber en faste over hele Juda (2 Krøn 20,3), hvorefter befolkningen samler sig omkring Herren og søger hjælp hos ham (2 Krøn 20,4). I denne forsamling træder kong Joshafat frem og henvender sig til Gud. Kongens tale udfoldes i det følgende vers, som reproduceres i Brochmands prædiken og efterfølges af denne kommentar:

Kongen med de gandske Folck samler sig udi Guds Hus: Kongen erindrer Gud om sit Løffte/ at bevise hielp/ naar mand bleff ved den sande Religion oc Herrens saliggjørende Lærdom: hand beraaber sig paa sin retferdige sag: hand bekiender sin og sine Undersaatters Vanmæctighed til at imodstaa sine Fienders Mact: All hans Trøst grunder sig paa Guds Faderlig Godhed oc uendelig Mact.⁴⁶

I forlængelse af dette vender Brochmand sig til 2 Kong 19, hvor kong Hizkija søger hjælp og dermed, metaforisk, retter sine øjne mod bjergene. Vi skal her huske, at Christian IV deltog ved kanslerens begravelse i Vor Frue Kirke, og Sjællands biskop iscenesætter således også et royalt ideal. Brochmand fortsætter sin analyse med henvisning til ApG 4,24-26, hvor apostlene siges at se mod bjergene, idet de straffes for at prædike Jesus Kristus, selvom hele verden vender sig mod dem. Gudfrygtigheden, en indre tilstand, sætter individet i en kollektiv ramme: Apostlene står sammen mod verden, idet de hver især frygter Gud. Brochmand konkluderer:

Hvo der da/ som it sant Gudfryctig Menniske vil retteligen med Kong David løffte sine Øjne til Biergene/ hand skal holde sig til dend Meenighed/ hvor dend rette Guds dyrckelse oc tieniste er. Vel maa andre Kongeriger være mectige: Men imod dette Rige gielder ingen Mact. Hvo her bygger oc boer: hvo her søger hielp: hand er tryg/ oc kand aldrig mangle paa fornøden Hielp.⁴⁷

Gudfrygtighen har konsekvenser ikke alene for individet, og den kan ikke isoleres til den kristne menighed forstået som en selvstændig enhed i samfundet – gudfrygtigheden påvirker den sociale orden som helhed.⁴⁸ Denne påstand underbygges på de følgende sider, og Broch-

46 Brochmand 1640, s. 82-83.

47 Brochmand 1640, s. 85.

48 Angående gudfrygtighedens politiske betydningspotentiale, se Wolfgang Sommer:

mands prædiken synes at opstille en kontradiktorisk modsætning mellem den slags råd, som det syndige menneske kan søge i verden, og den slags råd, det samme menneske kan søge inden for kirkens rammer.⁴⁹ Imidlertid rejser Brochmand følgende spørgsmål:

Vil da Gud/ at vi skulle forbigaa alle lofvlige Midler/ som kunde tiene til Hielp oc Undsætning? Vel vil vor Gud/ at vi allene skulle forlade os paa hannem/ oc fuldkommeligen tro/ at der er ingen Ting til/ som kand komme os til Undsætning/ saa frembt Gud icke giffver Velsignelse oc Fremgang: Men icke dismindre er det vor Guds Villie/ at vi icke skulle forsømme noget aff de lofvlige Midler, som Gud selff haffver forordnet at bruges udi Nødens Tijd.⁵⁰

I det følgende bevises denne påstand, idet prædikenen først fortolker mødet mellem Esau og Jakob (1 Mos 33,1-17), hvor sidstnævnte bruger alle tilgængelige midler til »at stille sin vrede Broders Hierte til Freds« uden dermed at ændre Guds vilje.⁵¹ Dernæst påpeges det, at Moses opfordrede Josva til at angribe Amalekiterne, mens han selv gik op på toppen af en høj og løftede armene mod himmelen (2 Mos 17,8-16).⁵² Afslutningsvis vender prædikenen sig til 2 Krøn 32, hvor kong Hizkija forbereder sig på Assyrierkongen Sankeribs angreb ved at rådføre sig med sine stormænd og krigshelte, hvorefter vandforsyningen til Jerusalem blev afbrudt, byens forsvarsværker genopbygget og befolkningen mobiliseret til kamp (2 Krøn 32,2-6).⁵³ Disse strategier udgør imidlertid blot en del af kongens tiltag: Hizkija vender også sine øjne mod bjergene, idet han møder op i Herrens hus (jf. 2 Kong 19,15-19).⁵⁴ I behandlingen af disse bibelske figurer – Jakob, Moses og Hizkija – relativeres modsætningen mellem forskellige former for rådgivning. Med prædikenens kommunikationssituation in mente giver denne relativisering umiddelbart mening. Friis' rolle som rådgiver for kongen afkræver en dybere refleksion over gudfrygtighedens oriente-

Gottesfurcht und Fürstenherrschaft: Studien zum Obrigkeitsverständnis Johann Arnolds und lutherischer Hofprediger zur Zeit der altprotestantischen Orthodoxie, Göttingen 1988.

49 Brochmand 1640, s. 85-93.

50 Brochmand 1640, s. 93-94.

51 Brochmand 1640, s. 94-95.

52 Brochmand 1640, s. 95-96.

53 Brochmand 1640, s. 96-97.

54 Brochmand 1640, s. 97-98.

ring mod Gud. Denne indre tilstand kan ikke være uforenelig med alle verdslige midler; et kompromis må teologisk og retorisk søges.

Det offentlige portræt

»Den Første Part« i Brochmands prædiken omhandler afdødes liv og levned, hvorefter denne del af prædiken vender sig mod Friis' afsked med verden. Sidstnævnte udgør størstedelen af »Den Første Part«. Friis' levnedsbetegnelse fylder således 11 sider, mens beskrivelsen af hans afsked med verden forløber over 19 sider.⁵⁵ Overgangen mellem disse to dele udgøres af en kortfattet redegørelse for sygdomsforløbet.⁵⁶

Beskrivelsen af Friis' liv er struktureret i en række overskrifter, der anføres i marginen: »Salig Her Cancellers Fødsel/ Byrd oc Adelig Herkomst«, »Christelig opdragelse«, »Forfølgelse uden Lands«, »Hofftjeneste«, »Rejse med K. Ges; til Holland«, »Krigs Tjeneste oc Bestillinger«, »Forlænit med Roskildgaard«, »Ægteskab«, »Bryllup«, »Forlænit med Kiøbenhafn«, »Rejse til Engeland med K. Majt.«, »Prinsl. Hoffmester«, »Til Ridder slagit«, »Sat udi Danmarck Rigis Raad«, »K.M. Cancell. Forlæninger«, »Gesandtskab til Lybeck«, »Ægteskabs Velsignelse« og »Christelig førte Leffnet«.⁵⁷ Disse nitten overskrifter overlapper på en række punkter og kan reduceres til nogle generelle tematikker.

Inden for den retoriske tradition benævnes sådanne tematikker som *loci personarum*. De er den slags retoriske *loci* (anknytningspunkter), der finder anvendelse i en epideiktisk tale, som enten roser eller dadler et individ. Et blik på den antikke tradition viser mange lister over sådanne anknytningspunkter. Allerede Cicero oplister f.eks. »nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes« (navn, natur, livsførelse, livsvilkår, vane, følelsesmæssig disposition, interesse, hensigt, gerninger, hændelser, taler).⁵⁸ Individets navn giver sig selv, mens de sidste tre *loci* – individets gerninger, hændelser og taler – definerer, hvad et individ har gjort, hvad der har hændt ham, og hvad han har sagt.⁵⁹ Naturen forstået som retorisk virkemiddel er mere omfattende. Den angår både »sexus« (køn), »natio« (klasse),

⁵⁵ Brochmand 1640, s. 33-44 og 48-67.

⁵⁶ Brochmand 1640, s. 44-48. I dette afsnit anvender prædiken en række tekniske termer, hvilket antyder, at prædikanten enten havde diskuteret forløbet med de læger, der havde tilset kansleren, eller konsulteret en skriftlig dokumentation for deres diagnoser og indgreb.

⁵⁷ Brochmand 1640, s. 33-44.

⁵⁸ Marcus Tullius Cicero: *De Inventione* (med oversættelse til engelsk af H. M. Hubbell), Cambridge, MA 1949, 1.34, s. 70.

⁵⁹ Cicero 1949 1.36, s. 74.

»patria« (fødested), »cognatio« (familie) og »aetas« (alder).⁶⁰ Dertil kommer de fordele og ulemper, som naturen har skænket individet. En person kan være stærk eller svag, høj eller lav, smuk eller afskyelig, hurtig eller langsom, kvik eller sløv, pålidelig eller glemsom, elskelig eller uopdragen, ydmyg, langmodig eller det modsatte. Alle disse kvaliteter er givet af naturen. Omvendt gælder det for vanen, at den for en retorisk betragtning omhandler, hvad individet har tillært sig ved egen indsats. Den henviser til en mental eller kropslig disposition, hvormed en særlig viden eller fysisk formåen er blevet opøvet. I sammenhæng med vanen nævnes filosofi, poesi, geometri og litteratur som mulige områder, der kan afspejle den individuelle interesse, for så vidt denne »est autem animi assidua et vehementer ad aliquam rem applicata magna cum voluptate occupatio« (er sindets vedvarende og utrættelig dedikation til et emne, ledsaget af kraftig nydelse).⁶¹ Dertil føjes en følelsesmæssige disposition, som refererer til midlertidige tilstande i sind og krop: sådanne tilstande skyldes udefrakommende årsager, som kan være »laetitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas et alia quae in eodem genere reperiuntur« (glæde, begær, frygt, irritation, sygdom, svaghed og andre ting, som findes af den slags).⁶² Disse *loci personarum* muliggør allerede en righoldig persontegning. Livsførelsen og livsvilkåret tilføjer dog endnu et perspektiv. Førstnævnte omhandler opdragelse, uddannelse, venskaber, og hvad individet måtte have beskæftiget sig med professionelt. Sidstnævnte omhandler familielivet, som naturligvis ikke må tænkes uafhængigt af det offentlige, men netop udgør en del af individets sociale identitet.

Indflydelsen fra Cicero kan spores hos Erasmus af Rotterdam, ligesom den genfindes hos Philipp Melanchthon, hvis indflydelsesrige værker om retorikken rummer forskellige fortegninger over *loci*. I *Elementorum rhetorices* fra 1531 finder vi således følgende liste: »Patria, Sexus, Natales, Ingenium, Educatio, Disciplina, Doctrina, Res gestae, premia rerum gestarum, unitae exitus, opinio post mortem« (fædreland, køn, slægt, karakter, uddannelse, profession, uddannelse, gerninger, hæder belønnet for disse gerninger, død, berømmelse efter døden).⁶³

60 Cicero 1949 1.35, s. 70.

61 Cicero 1949 1.36, s. 72.

62 Cicero 1949 1.36, s. 72.

63 Philipp Melanchthon: *Elementorum rhetorices libri duo*, Opera Omnia: Opera Philosophica 2/2, Berlin 2017, s. 314. Cicero nævner dog også døden: »Ac si de non vivo quaeretur, etiam quali morte sit affectus erit considerandum« (»Skulle det være en afdød som behandles, så skal døds måden også tages i nøje betragtning«), Cicero 1949 1.36, s. 72.

I en dansk kontekst blev denne liste genbrugt af f.eks. Hans Poulsen Resen, som diskuterede den i sin *Parva Rhetorica* (1606), ligesom Caspar Bartholin havde Melanchthons liste med i sin *Oratoria* (1622).⁶⁴ Brochmand brugte disse *loci* til at portrættere Christians IV's kansler, og hans portræt er således strategisk – det bygger ligesom ethvert portræt på en social model. Persontegningen er præcis, men også kortfattet, hvilket ifølge Brochmand skyldes, at Friis »alvorligen begierede/ at alt for meget Verdslig Prang/ saa vel udi hans Ligs Begiengelse udi sig selff/ som udi Ord oc Tale offver hannem/ at maatte forbigaaais«. ⁶⁵ Sådanne bekymringer angående prisværdige gerninger er langt fra usædvanlige og tilskriver afdøde en prisværdig ydmyghed.

Døden⁶⁶

Friis' afsked med verden er struktureret omkring en række møder, hvor Brochmand tilser kansleren og tilbyder ham åndelig vejledning. En række af disse møder dateres: Biskoppen tilser således den døende kansler den 17., 18., 24. og 27. september samt 1. oktober 1639. Prædikenen henviser også til datoerne 29. september og 30. september, hvor Brochmand dog ikke selv var til stede, men bemærker, at den døende lå stille i sin seng. Andre dele af beskrivelsen henviser til familiens tilstedeværelse ved dødslejet, ligesom også læger tilser Friis. Informationen om hans tilstand kunne således stamme fra disse kilder. Helt

64 Caspar Bartholin: *Oratoria, mandato sereniss. daniae, norwegiae etc. regis edita pro scholis cathedralibus et collegiis*, København 1622, s. 72. Det skal her anføres, at reformationen skabte et behov for at redefinere adlens rolle i samfundet, og denne aristokratiseringsproces udfoldede sig på tværs af en lang række medier, hvoriblandt ligprædikenen, dens *loci* og fremstilling af de adeliges »gode død« må medregnes, jf. Rasmus Skovgaard Jakobsen: »The Burden of the Highborn. The Nobility and Lutheranism in Late Sixteenth-Century Denmark«, i *Lutheran Theology and the Shaping of Society: The Danish Monarchy as Example*, red. Bo Kristian Holm og Nina Javette Koefoed, Göttingen 2018, s. 241-259.

65 Brochmand 1640, s. 32-33. Brochmand anfører dog også en anden grund til det afkortede portræt: »Foruden mange andre den Salige Herris berømmelige Idretter/ som her icke giøris behoff vidløftiger at udføre/ efftersom størsteparten enhver vitterlige ere/ oc hans Kongelige Mayts: egen Kongelige oc Naadiste ofverværelse til denne hans Jordefærd.«, Brochmand 1640, s. 42. Dette forhold angår kirkerummet, hvor prædikenen oprindeligt lød. Her ville det være redundant at nævne, hvad tilhørerne allerede godt ved, og dermed efterlades læseren med et komprimeret portræt.

66 For en nærlæsning af denne del af Brochmands fremstilling tillader jeg mig at henvise til Lars Cyril Nørgaard: »Making private public. Representing private devotion in an early modern funeral sermon«, i *Early Modern Privacy – Notions, Spaces, Implications*, red. Michaël Green, Lars Cyril Nørgaard og Mette Birkedal Bruun, Leiden 2021/ under udgivelse.

overordnet fremstilles Friis' fromhed i en fremadskridende bevægelse, som kulminerer med salmesangens foregribelse af opstandelsen.⁶⁷ Den afgørende forskel i forhold til den forudgående, biografiske skildring er, at denne gengivelse henviser til, hvad Brochmand selv erfarede ved dødslejet. Biskoppen er med andre ord kilde til sin egen fremstilling af kanslerens død. Fra prædikestolen og på tryk danner disse erfaringer udgangspunkt for, hvad der først høres og siden læses. Disse informationer kan kvalificeres som private, men de tjener et meget offentligt formål.

Den 24. september 1639 beder Friis biskoppen om at gengive noget fra Romerbrevet, og Brochmand reciterer da Rom 8,33-34. Den døende kansler fortsætter intuitivt med at citere Rom 8,35.⁶⁸ Denne udveksling viser, hvorledes den døende selv tager del i den teologiske dialog. Ligeledes etableres her en sammenhæng med både fortalen og prædikens anden del, hvor disse vers også diskuteres. Rom 8,36-39 analyseres således i »Den Anden Part«, hvor gudfrygtigheden defineres som en entydig orientering, og Brochmand har også i afsnittet »Indgang & Fortale« anvendt Rom 8,35, Rom 8,38-39, Rom 8,28 og Rom 8,31-32 til at underbygge, at gudfrygtigheden står fast på Guds bud, selvom verden modsætter sig dette.⁶⁹ Prædikens to dele rummer med andre ord et niveau af intertekstualitet, der stikker dybere end blot brugen af Sl 121. Således berettes det også, at den døende Friis flere gange gentog: »Kom Herre Jesu/ kom snart: jeg længis meget effter dig«. ⁷⁰ Som svar på denne længsel svarede biskoppen: »Tijden var icke langt borte/ at hand skulde sige: See, jeg seer himmelen aaben/ oc Jesum staa hos Guds højre haand«. ⁷¹ Friis genkender intuitivt den implicite reference til steningen af Stefanus og fortsætter: »Effter den Tjme længis jeg: der paa vil jeg sige, sagde hand: Herre Jesu udi din Haand befaler jeg

67 Brochmand 1640, s. 64-65, jf. Resen 1640, uden paginering (s. 38). Vedr. sangen som medium for opstandelsen, se Erin Lambert: *Singing the Resurrection. Body, Community, and Belief in Reformation Europe*, Oxford 2018. Ved Friis' dødsleje synges det sidste vers af *Te Deum Laudamus* sammen med en dansk oversættelse af Luthers *Mit Fried und Freud ich fahr dahin*, jf. Hans Thomissøn: *Den danske Psalmebog med mange christelige psalmer*, København 1569, fol. 307v og 333v-334r. Ligeledes læser Brochmand højt fra Nikolaus Hermans »Naar min Tijd oc Stund er forhaand«, jf. Thomissøn 1569, fol. 336v-337v. De to sidste salmer rubriceres hos Thomissøn under overskriften »Om Døden/ oc begraaffvelse«.

68 Brochmand 1640, s. 57.

69 Brochmand 1640, s. 92-93 og 17.

70 Brochmand 1640, s. 56.

71 Brochmand 1640, s. 56. Jf. ApG 7,56.

min Aand.«⁷² Retorisk placerer Friis sig i selve dødsøjeblikket og tager således forskud på dette, mens han endnu lever.⁷³ Dertil kommer, at Brochmand allerede i sin fortale har henvist til ApG 7, idet gudfrygtigheden fordrer fjendekærlighed, hvilket dokumenteres med henvisning til bl.a. Stefanus' eksempel. Rom 8 eller ApG 7 er blot eksempler på de implicitte referencer, der i Brochmands prædiken resonerer på tværs af denne forskellige dele og således indlejrer Friis' død i den teologiske begrebsudvikling.

Sat i sten

I Brochmands beskrivelse af kanslerens død indtræder også grænseerfaringer af passagen fra livet til døden. Sangen ved dødslejet tager således forskud på englesangen, men Friis tilvejebringer også selv et blik ind i himmelen. Ved et møde, der dateres til den 27. september, får biskoppen således denne besked fra den døende:

Jeg kand icke andet end lade eder vide/ at Herren haffver bevist stor Miskundhed mod mig. Nu haffver jeg hvercken ont i Hoffvet eller Hierte/ eller i Lemmer; Jeg var en sted henne/ hvor alting var saa meget dejligt: Jeg kand icke nocksom sige hvor herlige der var: Men jeg var der saa meget stacket: O maatte jeg snart komme did igien!⁷⁴

Denne erfaring fortolkes af Brochmand med henvisning til 2 Kor 12,2-4 og 1 Kor 2,9. Sidstnævnte vers anvendes også i fortalen, hvor det netop underbygger, at de troendes fader Abraham blev belønnet ikke bare i dette, men også i det næste liv.⁷⁵ Som anført ovenfor rummer afskeden med livet elementer, som ingen andre end Friis og Brochmand havde adgang til; Brochmand bliver sågar kilde til sin egen beretning. Dertil kommer, at nogle erfaringer overskrider, hvad mennesker kan udsige. Også det sørgedigt, Brochmand skrev i forbindelse med udgivelsen af Resens mindetale, henviser til dette niveau:

⁷² Brochmand 1640, s. 56, Jf. ApG 7,59. Vedr. den hyppige brug af Stefanus i reformatriske manualer for den gode død, se Claudia Resch: »Reforming Late Medieval *Ars Moriendi*. Changes and Compromises in Early Reformation Manuals for Use at the Deathbed«, i Rasmussen og Flæten 2015, s. 166.

⁷³ Se vedr. denne forskydning fra dødsøjeblikket til dødens betydning for livet Berndt Hamm: *Religiosität im späten Mittelalter. Spannungspole, Neuaufbrüche, Normierungen*, Tübingen 2011, s. 475-476.

⁷⁴ Brochmand 1640, s. 63.

⁷⁵ Brochmand 1640, s. 24.

Daniaci columnen regni: cor acre Senatus: / Os Regis: Legum
 custos: Justique severe/ Defensor: scelerum terror: vitæque pro-
 batae/ Exemplar rarum: afflictis certissime tutor:/ Pupillis pater: &
 viduis optive marite:/ Cui pietate parem; vera probitate secundum,/
 Secula nulla ferent : nostræ fax splendida terræ:/ Climatis Arc-
 toi stupor : illustrissime FRISI:/ Heu inopinato nostris subducis
 ocellis,/ Optatum vultum, & terras gentemque perosus/ Mortalem,
 abstrusi ingrederis penetralia cæli,/ Atque Deo, Christoque tuo,
 sanctæque coronæ/ Associatus, agis vitam sine fine beatam: / Et
 Christo vultuque habituque simillimus, altos/ Luce tua vincis cæ-
 los, solemque coruscum/ Nos tibi ne tantum, FRISI, invidemus
 honorem;/ Et luctum, & salsas lacrymas, lugubreque carmen,/
 Quæ tibi debemus, suspendimus. Attamen alta,/ Et merita & vir-
 tus, hærebunt mente reposta:/ Nec prius e nostro labetur pectore
 vultus,/ Quàm tecum cælesti conjungamur in aula.⁷⁶

(Du, det danske riges søjle, senatets vise hjerte. Du, kongens
 mund, lovenes beskytter, og den stærke forsvarer af retfærdighed.
 Du, de kriminelles frygt og et sjældent eksempel på en hæder-
 lig livsførelse: den mest troværdige beskytter af de undertrykte.
 Du, forældreløses fader og enkernes mest ønskværdig husbond:
 til disse [de forældreløse og enkerne] skal ingen tidsalder nogen-
 sinde frembringe nogen, der er sammenlignelig, når det angår både
 troskab og en hæderlig livsførelse. Du, vor jords skinnende fakkelt,
 Nordlands vidunder. Du, højtbeærede Friis, fjerner pludseligt fra
 vores øjne et så ønskværdigt åsyn og, efter du således har fjernet
 dig fra de verdslige og dødelige regioner, træder du ind i den in-
 derste del af himmelen, og efter du således er blevet forenet med
 din Gud og din Kristus og den hellige krone, lever du et velsignet
 liv, som ingen ende har. Dit lys overgår himlene og den skinnende
 sol, du er [nu] næsten ligesom Kristus hvad både åsyn og væ-
 sen angår. Vi ville aldrig nægte dig, Friis, så stor en ære, og vi
 bringer således til ophør [vores] klage, [vores] salte tårer og dette
 sørgedigt, som vi skylder dig. Dog skal den enorme godhed og dyd
 forblive i hukommelsens lagerrum: dette åsyn skal ikke forsvinde
 fra vores hjerte, før vi mødes med dig i himmelens forgård.)

76 Resen 1640, uden paginering.

Første del af dette digt henvender sig til Friis og priser ham for hans jordiske bedrifter ved billedligt at sammenligne kansleren med bl.a. en søjle, et hjerte, en mund og en fakkel. Den pris afløses dog af et andet billedsprog, idet Brochmand forsat tiltaler den afdøde, men nærmest nu bebrejder Friis, at han har fjernet sit åsyn fra denne verden og er trådt ind i den inderste del af himmelen. På denne himmelske lokalitet lever Friis et evigt og velsignet liv, hans lys stråler stærkere end stjernerne og solen, og hans udseende og væren er blevet nærmest identisk med Kristus. Vi må forstå, at digtet først omhandler kanslerens jordiske virke, hvorefter det placerer hans sjæl i det himmelske. Disse to beskrivelsesniveauer muliggør en samlet respons til døden. De efterladte begræder, hvad der er taget fra dem, men de må samtidig anerkende den enorme ære, som den afdøde har vundet i det himmelske. Tab afstedkommer klage og tårer, men disse skal ifølge Brochmand høre op, idet døden anskues i lyset af den ære, den afdøde har vundet i det hinsides. Denne mediering gennemføres også i Brochmands ligprædiken, når dette tryk formidler Friis' erfaring af det hinsides. Dette syn bekræfter, at afdøde hører hjemme i det himmelske, og prædikens beskrivelse af kanslerens død afsluttes således med følgende konstatering:

Sjælen staar nu udi største Ære for Guds oc Jesu Ansigt/ oc uden affladelse tiener oc tacker baade Dag oc Nat Gud/ oc haffver erlanget Seyervinding offver Verden/ Synden/ Døden/ Djeffvelen/ oc siunger denne ny Sang: Loff oc Ære/ oc Vijsdom, oc Tack, oc Prijs/ oc Kraft/ oc Styrcke/ være vor Gud/ fra Evighed oc til Evighed. Amen Legemet/ som seeis her for Øjen/ skal den Herre Jesus udi sin Tijd opvække aff Jordens Støff/ [...].⁷⁷

Vi kan her bemærke, hvordan det lutherske begravelsesritual brød med en afgørende del af den eksisterende erindringskultur, som tillod de levende at interagere med afdøde slægtninge og fremskønne deres renelse ved hjælp af forbøn.⁷⁸ Luthers teologi kan på dette niveau siges at

⁷⁷ Brochmand 1640, s. 67-68. Jf. ApG 7,12.

⁷⁸ Dette begreb blev først udviklet af sociologen Maurice Halbwachs og kunsthistorikeren Aby Warburg, som begge påbegyndte studiet af den kulturelle erindring. Begrebet henviser til de kulturelle frembringelser, der fastholder den kollektive erindring og dermed overskrider de naturlige begrænsninger, som den menneskelige kognition fra naturens side er underlagt. Udforskningen af den kulturelle erindring hviler således på det empiriske forhold, at menneskelige forestillinger må eksternaliseres, hvis de skal kunne formidles fra en generation til den næste, se særligt Jan Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*,

slå de døde ihjel, for så vidt disse ikke længere placeres i skærsilden og gøres til en del af virkeligheden gennem de levendes bønner. De døde må derfor genhuses, men længe herskede der uklarhed i den protestantiske kultur: Hvor befandt sjælen sig i ventetiden, efter kroppen var død, og Kristi genkomst endnu lod vente på sig? Helt overordnet kan den kulturelle hukommelseskultur siges at blive orienteret horisontalt, idet de afdøde bliver et eksempel for de levende. Således påpeger Brochmands sørgedigt også, at Friis' enorme godhed og dyd lever videre i hukommelsen. Kanslerens fysiske åsyn er borte, men dette åsyn – denne kognitive repræsentation af kansleren – er indskrevet i de efterladtes hjerte og tilhører således deres virkelighed. Ligeledes påkalder prædiken sig Gud og beder på tilhørernes vegne om at modtage

dend Naade/ at vi effter denne Salige Herris gudelig Eksempel
saaledis her maa leffve/ at vi omsider udi Himmerige med Gud
oc de hellige Engle/ oc alle Udvalde/ maa leffve i Ære oc Glæde
Evindeligen.⁷⁹

Friis tjener her som eksempel for de efterladte, og denne funktion skal måske endda forstås bogstaveligt, idet kirkegården over tid blev det sted, hvor de døde sov. I luthersk erindringskultur blev de døde derfor ikke en mindre, men snarere en langt større del af de levendes verden. Nærværet materialiseredes også i selve kirkerummet, hvor repræsentationer af de døde omkransede de levende.⁸⁰ Gennem bevidste strategier og multimedial bemestring blev den kulturelle hukommelse dermed orienteret horisontalt, blev den tilstedeværende i samfundet.⁸¹

I 1624 havde Friis erhvervet sig et af Sorø Klosterkirkes gamle sidekapeller. Anledningen til dette køb var muligvis, at Friis' førstefødte datter, Anna Katharina, døde dette år. Hun blev efterfølgende begravet i kapellet. Dertil kommer, at den senere kansler jo selv var uddannet i Sorø. Købet af kapellet faldt på plads i september 1624, mens det blev stadfæstet i oktober samme år, hvor det nævnes, at »Kongen tillader

München 1992. Et centralt spørgsmål angår den lutherske reformations påvirkning af de måder, hvorpå fortiden kan bringes i spil i forhold til nutiden, og omvurderingen af de dodes status er dermed en del af en mere overordnet reformulering af den kollektive hukommelse.

79 Brochmand 1640, s. 70.

80 Jf. f.eks. Martin Wangsgaard Jürgensen: »Spacing Death – Facing Death: Conceptualizing the Encounter with Death during the Early Modern Period«, i Rasmussen og Flæten 2015, s. 123-151 (142-146).

81 M.S. Sommer 2020, s. 116.

Hr. Christian Friis at forhøje Gulvet og Hvælvingen over Graven 1 eller 1,5 Al. eller så meget, som det er nødvendigt, for at Graven kan være fri for vand.«⁸²

Ni år efter kanslerens død blev her rejst et 4,75 meter højt sandstens-epitafium.⁸³ Foran den dobbelte søjlestilling knæler Christian Friis og Barbara Wittrop. Førstnævnte er i pladerustning, mens sidstnævnte bærer enkedragt. Mellem de to knælende figurer sidder en mandlig figur, der flankeres af to kvindelige figurer, som ligeledes er placeret i en siddende position. Monumentets hovedfelt, som udgøres af en portalformet sort marmorplade med skrift i guld, flankeres af to store, kvindelige figurer. Endnu en mandsfigur sidder på selve marmorpladens rundbue, og denne figur er igen flankeret af to kvindelige figurer. Et topstykke viser et alabastrelief af opstandelsen, som er gemt bag den mandlige figur, sat mellem to søjler i miniature og indrammet af to engle. På selve toppen af monumentet ses Kristus ved verdensdommen. Selve udførelsen af monumentet tilskrives Jacob Jacobsen, som har udført stenarbejde i bl.a. Haderslev Vor Frue Kirke, Ribe Domkirke, Ribe Sankt Katharinæ Kirke, Nysogn Kirke og altså i Sorø Klosterkirke.⁸⁴ Inskriptionen på den sorte marmor påkalder sig først kansleren og hans hustru som dette monuments anledning, hvorefter det bemærkes:

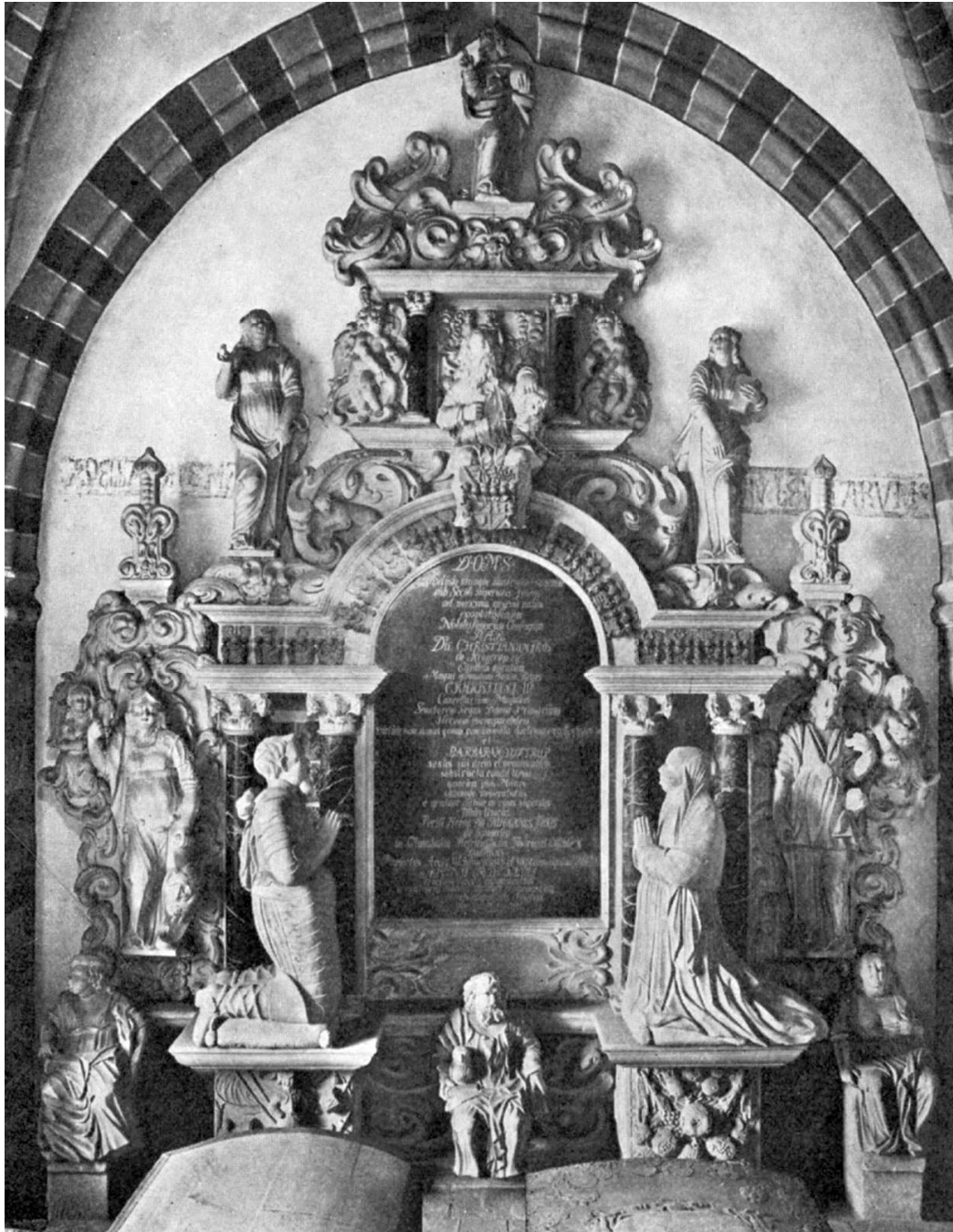
qvorum pios Manes,/ submissee veneraturus,/ e qvatuor adhuc in
vivis superstes,/ Filius Unicus,/ Perill(ustris) Heros D(omi)n(us)
IOHANNES FRIIS/ de Kragerup,/ in Clausholm, Hefringholm,
Fustrup et Essenbeck/ Dominus,/ Præfectus Arcis Silcheburgen-
sis et supremus Eqvitum Tribunus/ ANNO MDCXLVIII/ erectum
hocce monumentum.⁸⁵

82 »Kgl. Stadfæstelse, 22 October 1624« i *Kancelliets Brevbøger*, bind 16: 1624-1626, red. L. Laursen, København 1925, s. 250.

83 Vedr. dette epitafium, se F.F. Wendelboe: *Beskrivelse af mindesmærkerne i Sorø Aca-
demies kirke*, Sorø 1836, J.B. Løffler, *Gravmonumenterne i Sorø Kirke*, Sorø 1888,
s. 25-26 og 43-44, Danmarks Kirker, Sorø Amt, V, 1 (Sorø købstad), s. 61 og 85-87.
Ifølge Povl Eller betegner sandstensmonumentet i Sorø det sidste, der er udstyret med
portrætstatuer, jf. Povl Eller: »Fra Christian 4. til Enevælden«, i *Dansk Kunsthistorie*,
bind 2, København 1973, s. 267.

84 Merete Bergild og Jens Jensen: »Ribe-værkstedet. Jacob Jacobsen, billedhugger i Ha-
derslev, 1651-1683«, *Sønderjydske Årbøger* 103/1 (1991), s. 87-106.

85 Som flertalsform henviser »Manes«/»Di Manes«/»Dis Manibus« inden for romersk
religion til de afdødes status efter døden, figurativt til deres skygge, men også f.eks. til
selve liget eller asken; vedr. dette se f.eks. R.B. Lattimore: *Themes in Greek and Latin
Epitaphs*, Urbana-Champaign, IL 1942, s. 90-95; F. Bömer: art. »Manes«, i *Thesau-
rus Linguae Latinae* VIII/II, Leipzig 1937, s. 293-299. Det er dog ikke indlysende,

Friis' epitafium i Sorø Klosterkirke, 4,75 m højt, udført i sandsten med dobbeltsøjler og inskriptionstavle i sort marmor med gyldne bogstaver. Friis købte pladsen i det gamle kapel i 1624, mens selve monumentet muligvis blev rejst af Barbara Wittrop i 1648, hvorefter inskriptionstavlen og et smedejernsgitter blev tilføjet af Hans Friis i 1694. Foto: Nationalmuseet.

(Dette monument blev rejst i året 1648, eftersom han, som ud af fire er den eneste endnu levende søn, den højtærede helt og herre, Hans Friis til Kragerup, Clausholm, Hevringholm, Tustrup og Essenbæk, lensmand over Silkeborg slot og den mægtigste ridder af kavaleriet ønskede at ære deres fromme og levende minde.)

Som anført rummer et eksemplar af Brochmands prædiken et kobberstik.⁸⁶ Hvorvidt dette var tiltænkt prædikenen, er uklart. Det synes påhæftet senere, men en lignende lemfældig omgang med billedmaterialet ses imidlertid også i andre tryk fra perioden, hvor de visuelle repræsentationer helt åbenlyst er en del af den trykte prædikens udstyr. Forskningslitteraturen vedrørende sådanne illustrationer er imidlertid beskednen. Bjørn Ochsner udgav i 1948 en artikel om emnet.⁸⁷ Ligeledes havde P. B. C. Westergaard udformet forarbejdet til en større undersøgelse. Dette omfangsrige katalog udnyttede Ochsner, men alene

hvorvidt »Manes« er et navneord eller et adjektiv til sammentrukne flertalsform af »Deus«. I det sidste tilfælde afledes »Manes« fra »Manuus«, som betyder »god« og tilhører første og anden deklination, men »Manes« har også tredje deklinations former, hvilket viser, at det ikke er det samme ord. Man skal måske her tænke på det latinske verbum »maneo« og det græske »μένω«, som begge betyder »at forblive«, og som begge kan afledes fra den indoeuropæiske rod *men- (at blive, at stå stille). Dertil kommer nu, at »Di« også kunne være et adjektiv og ikke en sammentrækning af »Deus«, hvormed det ville udgøre en flertalsform af »Dius«, som er en variant af »Divus«. Dette ville tillade en oversættelse à la »De guddommelige *Manes*«, hvor sidstnævnte således angår den eksistensmodus, som afdøde slægtsmedlemmer kan tilskrives, og som gør dem i stand til at påvirke de levendes verden, se Charles W. King: *The Ancient Roman Afterlife: Di Manes, Belief, and the Cult of the Dead*, Austin, TX 2020, s. 2-14. Inskriptionstavlen i Sorø spiller på denne antikke betydning, idet den fortolker sandstensmonumentet som værende ikke noget fraværende, men derimod den måde, hvorpå de afdøde individer er til stede i nutiden. Ja, monumentet tilskrives evnen til at formidle et sådant nærvær, og jeg oversætter derfor lidt fladt »Manes« til levende minde. Dette oversættelsesproblem rummer dog et mere afgørende spørgsmål: Hvordan skal vi forstå, at fortidens individer opfattede kunstværket som værende i stand til at gøre fraværende entiteter nærværende? Dette forskningsspørgsmål behandles bl.a. af Caroline van Eck, se f.eks. hendes »Living Statues: Alfred Gell's Art and Agency, Living Presence Response and the Sublime«, *Art History* 33/4 (2010), s. 642-659.

86 Dette kobberstik er bevaret en række steder, hvor det dog ikke er påhæftet Brochmands prædiken. Jeg har således lokaliseret det på Statens Museum for Kunst (KKSgb10581), Det Kgl. Bibliotek (W.3339) og på British Museum (1877,0811.963). Flere eksemplarer må forventes at eksistere, og måske mængden af kobberstik peger på, at de oprindeligt var tiltænkt de trykte ligprædikener?

87 Bjørn Ochsner: »Om illustrerede trykte ligprædikener«, *Bogvennen* 1948, s. 87-133.

Portræt af Christian Friis med Elefantordenen i venstre hånd og sine handsker i højre hånd, 28,5 × 20,5 cm, bevaret på Børringe Kloster. Ophav og det oprindelige maleri er ukendt, men den ukendte maler har muligvis portrætteret kansleren mellem 1634 og 1639. Foto: Det Kongelige Bibliotek, Billedsamlingen. Danske portrætter. Friis, Christen (1581-1639) 4°.

Westergaards indledning findes på tryk.⁸⁸ Uden en systematisk behandling af emnet forbliver det uklart, hvor stor en andel af de danske ligprædikener, der var udstyret med billedmateriale.

Ifølge Ochsner introduceres det visuelle element i det 16. århundrede. I de tidligste prædikener med billedmateriale afbildedes afdødes fædre og mødre i våbenskjold, og denne strategi, udført f.eks. i træsnit på bagsiden af titelbladet, forbliver intakt igennem hele det 17. århundrede, men forfines og suppleres af andre strategier og metoder. Ochsner bemærker således, hvordan kobberstik vinder frem i prædikener fra 1630'erne, hvor der også etableres et standardprogram bestående af 32 anevåben, der indrammer et midterfelt, hvor en visuel repræsentation placeres.⁸⁹ Denne repræsentation udgør enten et portræt af afdøde, en repræsentation af den sørgende familie eller et bibelsk scenarium. Til tider overlapper disse repræsentationstyper, hvilket skaber en allegoriserende effekt, hvor afdøde og dennes familie f.eks. indskrives i det bibelske scenarium. Andre steder finder vi en egentlig afskedsscene, hvor den sørgende familie placeres i realistiske omgivelser, mens afdøde relateres til det himmelske rige.⁹⁰

Kobberstikket i Brochmands ligprædiken over Friis er signeret af Simon de Pas.⁹¹ Dette stik viser et portræt af Friis, som er indrammet i en ovalformet ramme med en kun delvist synlig inskription: »Vera Effigies Perillvstris: Beati: Memorabilis. Domini Christiani Frijsii, Domini De Kragerup, etc., Equitis Avrei Regis: Maiestatis Cancellarii Magnifici« (Det sande billede af den højt ansete, saglige, mindeværdige Herre, Christian Friis til Kragerup, osv., af kongens gyldne ridder, majestædens storslåede kansler).⁹² Selve portrættet er af ældre dato og viser kansleren med elefantordenen, som Friis modtog i 1634.⁹³ Dette maleri, hvis repræsentation Simon de Pas altså indskrifter i en oval

88 P. B. C. Westergaard: »Det 17. Aarhundredes adelige Ligprædikener og deres Kobberstik«, *Personalhistorisk Tidsskrift* 10/5 (1938), s. 183-190.

89 Ochsner 1948, s. 91.

90 En sådan afskedsscene er f.eks. udført af Hans Andreas Greys til Jesper Rasmussen Brochmand: *Guds Børns Længsel effter de evige Boliger udi Himmelen, andragen der... Fru Birgitte Rud, Christen Skiels til Wallo, hendis adelige Lijgs Begengelse*, København 1646. Kobberstikket folder sig ud over to sider, så en realistisk lokalitet ses på venstresiden, mens en himmelsk lokalitet findes på højresiden.

91 D. Franken: *L'œuvre gravé des van de Passe*, Amsterdam 1881, nr. 611, s. 102.

92 Understregede bogstaver er ikke synlige i kobberstikket, mens bogstaver med fed er tilføjet for at fuldstændiggøre forkortelser. Jeg takker Lars Vangslev for at have korrigeret min umiddelbare rekonstruktion.

93 Brochmand 1640, s. 41, jf. Degn 1988, s. 28.

ramme, findes bevaret i en miniature.⁹⁴ Kunstneren forbliver ukendt, men vi kan foreslå en datering mellem 1634 og 1647.⁹⁵ De Pas omkranser nu portrættet med otte figurer, hvilket gør den ovale rammes indskrift tvetydig: Det indrammede portræt er »Vera Effigies« (det sande billede), men hvilken sandhed om Friis udtrykkes da af de allegoriske figurer? Kravet på sandfærdig afbildning synes at overskride de mimetiske kvaliteter, som det indrammede portræt måtte have. Ja, De Pas' kobberstik udgør en række fortolkninger af et portræt, som samme stik viser. Denne selvreference er nøglen til stikkets komposition, men kan nærmest også læses som en kommentar til dets funktion: Det fortolker Friis' fremtrædelse som en ekfrasis.

De allegoriske figurer er nu placeret foran portrættet, hvilket ikke blot skærmer for den ovale indramning, men også giver en fornemmelse for dybde, og dermed understreges det i visuelle termer, at den realistiske repræsentation skal læses gennem disses figurer; det sande billede skabes i integrationen af de symbolske figurationer med den realistiske gengivelse.

Her er det værd at anføre, at ekfrasis oprindeligt er en del af den retoriske genus, der omhandler den epideiktiske tale, hvormed taleren enten priser eller dadler. Ekfrasis har i udgangspunktet intet at gøre med visuelle repræsentationer, men omhandler sprogets evne til at beskrive nogen eller noget på en sådan måde, at tilhørerne klart og tydeligt kan se det for sig. Denne levende, distinkte beskrivelsesmåde er således et sprogligt fænomen, som tilhører en særlig retorisk genre. I en senere udvikling overføres disse virkemidler til beskrivelsen af visuelle repræsentationer, og ekfrasis bliver således genrebetegnelse for værker, der beskæftiger sig med beskrivelsen af malerier eller andre plastiske objekter. I lyset af denne retoriske tradition og dens overførelse til billedbeskrivelsens tekniske terminologi skal det bemærkes, at kobberstikket står i forbindelse med et gravmonument materialiseret i sandsten og lokaliseret i klosterkirken i Sorø.⁹⁶ Monumentets indskriftstavle udpeger kanslerens søn, Hans Friis, som ophav til epitafiet. Imidlertid befandt sønnen sig i udlandet indtil 1648, så skal vi forstå, at sønnen finansierede monumentet, men ikke konciperede dets program?

94 Jf. Degn 1988, s. 163-164.

95 Motivet forudsætter nemlig, at Friis kunne repræsenteres med elefantordenen, og 1634 udgør således maleriets *terminus post quem*. Ligeledes må Simon de Pas have haft kendskab til dette maleri, og hans død i maj 1647 udgør således kompositionens *terminus ante quem*. Det er sandsynligt, at maleriet blev produceret, mens kansleren endnu var levende, hvilket medfører et udfærdigelsestidspunkt mellem 1634 og 1639.

96 Degn 1988, s. 169; Bergild og Jensen 1991, s. 98-101.

Portrætstik/Frontispice i Brochmands *Hielp aff Himmelen*, 296 × 195 mm, signeret af Simon de Pas og udført af denne efter 1634 og inden 1648. Antallet af overlevede eksemplarer sandsynliggør dog, at dette stik blev produceret som frontispice til kanslerens trykte ligprædiken, der blev udgivet i 1640. De allegoriske figurer fortolker det historiske portræt af Friis, som ses i den ovale ramme. Denne ekfrasiske funktion overføres til monumentet i Sorø. Foto: Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.

Konstruktionen af dette erindringssted er også blevet tilskrevet enken Barbara Wittrop, som først døde i 1653 og dermed kunne se en figur af sig selv sat i sandsten.⁹⁷ En egentlig dokumentation af, hvordan enken engagerede sig i opførelsen af dette monument, synes dog fraværende.

Det visuelle program forbinder altså tre niveauer, placeret i det nederste felt, det midterste felt og det øverste felt. Disse niveauer viser en mandlig figur, der kobles til to dyder, og derved fortolker de kvindelige figurer, hvad den mandlige repræsentation skal betyde.⁹⁸ Denne betydningsdannelse påbegyndes dog allerede af selve de mandlige figurer og de symbolske elementer, de udstyres med.

Konklusion

Ovenfor har jeg analyseret Brochmands ligprædiken over Christian Friis. Det er forsøgt påvist, at prædiken kommunikerer sit budskab til en række kontekster, som den selv kan siges at identificere. Dermed afspejler den trykte tekst en talebegivenhed, hvor biskoppens ord lød i et kirkerum, men teksten udpeger ligeledes Friis-slægten og hele nationen som sine intenderede modtagere. Efter min opfattelse bør ingen af disse modtagere privilegeres, idet ligprædikerne er kendetegnet ved, at de systematisk henvender sig til dem alle. I forlængelse af denne flerhed af modtagere indskriver Brochmands prædiken sig i et større intertekstuel felt, hvor mindet om Friis konstrueres. Jeg har udpeget Resens mindetale som særlig interessant, idet Brochmand tog aktivt del i denne ceremoni og forfattede et sørgedigt. Denne sammenhæng viser, hvordan det samme individ fungerede som medskaber af et be-

97 Degn 1988, s. 169; Bergild og Jensen 1991, s. 98. Denne praksis er kendt fra Det tysk-romerske Rige, jf. Martina Arnold: »Mourning widows. Portraits of widows and widowhood in funeral sermons from Brunswick-Wolfenbüttel«, i *Widowhood and visual culture in early modern Europe*, red. Allison Levy, Aldershot 2003, s. 55-74. Jeg takker Jill Bepler for denne henvisning.

98 Det virker sandsynligt, at Simon de Pas ikke opfandt dette program, men tilpassede det til Friis. Således har man anført, at programmet kunne stamme fra Giovanni Ferro og dennes *Teatro d'impresse*, jf. Bergild og Jensen 1991, s. 100. Figurernes funktion i de Pas' kobberstik synes dog markant anderledes end figurernes funktion i 1623-udgaven og i 1629-udgaven af Ferros værk. Vi bemærker også, at dette program genfindes i andre danske ligprædikener, se f.eks. Greys' frontispice til Hans Mikkelsen: *En christelig Lijgprædicken aff Prophetens Essaie 56. Cap. der Ærlig oc Velbyrdig Mand oc strenge Ridder/ Her Palle Rosenkrantz til Krenckerup [...] bleff hæderligen til sin Begravelse bestedd i sin Sognekircke Rasted i Loland, Onsdag, den 16. Martij*, Melchior Martzan, København 1642. Eksemplaret i det Kongelige Bibliotek har ikke længere dette kobberstik, som dog findes i samlingen på Statens Museum for Kunst (KKSgb10677).

gravelsesværk. I forbindelse med dette sorgarbejde – med dette begravelsesværk – tjener De Pas' kobberstik en ekfrasisk funktion. Det er muligt, at monumentet i Sorø er baseret på kobberstikket, som dermed formulerer og ikke fortolker programmet.

Mere specifikt har denne artikel forsøgt at godtgøre, at ligprædikens forskellige dele hænger sammen. De udgør ikke isolerede enheder, selvom man i forskningen har fokuseret på de informationer, som enkelte dele bibringer os. Det er således legitimt at anvende den biografiske skildring til f.eks. at uddrage viden om Christian IV's kansler, om samtidens forestilling om døden eller om de sociale praktikker, døden afstedkom. Dog skal vi holde os for øje, at prædikenen knytter sin teologiske begrebsudvikling til den biografiske redegørelse. I det analyserede eksempel gælder dette ikke alene for Sl 121, men også for bibeltekster som Rom 8 og ApG 7. Disse skriftsteder fungerer som intertekster mellem prædikens forskellige dele, og det er her afgørende at påpege, at jeg blot har behandlet et lille udsnit. Lignende intertekster kan genfindes på nærmest hver eneste side af Brochmands redegørelse for Friis' sidste dage. Prædikenen indskriver således aktivt sin teologiske begrebslighed i en konkret situation, og trykket skaber dermed retorisk et teologisk eksempel til efterlevelse.

Summary

This article offers an analysis of the funeral sermon for Christian Friis, the chancellor of Christian IV. Printed in 1640, the sermon was written by the bishop of Zealand, Jesper Rasmussen Brochmand, and initially delivered at the official ceremony at the Church of Our Lady in Copenhagen. The printed text, of course, is not to be mistaken for the oral event, and the article argues that the printed sermon inscribes its message in a number of contexts that lies beyond the church room. In this regard, the funeral sermon is part of a larger funeral work, and the article demonstrates how Brochmand's sermon should be connected to two aspects of this general work of mourning; an oratio at the University of Copenhagen and a monument in the Abbey Church of Sorø. In the Latin oratio, we find an epideictic poem by Brochmand that creates an intertextual echo of his sermon. The engraved image in his sermon creates another echo, but this level of intertextuality is more composite: the engraving is itself an ekphrasis of an older portrait, while it clearly also speaks to the large sandstone monument in Sorø. In addition to the contextual analysis of Brochmand's sermon, the article claims that the different sections of this funeral sermon form a coherent argument: the funeral biography should not be isolated from the rest of the sermon,

which consists in theological elaboration. Such connections has largely been neglected in research. Indeed, Brochmand's sermon conjures up several links that make his retelling of the chancellor's life chime with biblical figures. His interpretation of these figures, outlined in the prefatory statement and in the long exegetical analysis that follow after the biographical account, is not mere theological ornamentation, but integral to the sermon's rhetorical strategy that moulds Friis' life into an exemplar.